

Samenvatting: Onderzoek naar ervaringen bij verandering of afstand van religie of levensbeschouwing

Kaya Klaver, Lore Van Praag, Gert Verschraegen, Patrick Loobuyck, Universiteit Antwerpen

Onderzoekopzet en gebruikte methoden

In dit onderzoek richten we ons op de ervaringen van betrokken personen en organisaties bij processen die leiden tot het afstand nemen van de eigen levensbeschouwing ('deconversie') en daarna mogelijk veranderen naar een andere levensbeschouwing ('conversie'). Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van het Agentschap Binnenlands Bestuur – Afdeling Gelijke Kansen, Integratie en Inburgering. De eerste doelstelling van deze studie is om beter te begrijpen wat de ervaringen zijn van de betrokken personen en organisaties bij verandering of afstand van religie of levensbeschouwing in een Vlaamse context. Een tweede doelstelling is erop gericht om de verworven inzichten naar de praktijk en het beleid om te zetten. We kijken naar veranderingen of (de)conversieprocessen tussen de zeven erkende levensbeschouwingen: zes erediensten – katholiek, orthodox, anglicaans, protestants-evangelisch, joods en islamitisch – en daarnaast de georganiseerde vrijzinnigheid.

Gezien de aard van dit onderzoek, maakten we hiervoor gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Via sneeuwbalsteekproef zijn 43 participanten bevroegd. Ze werden geselecteerd op basis van deze criteria: 1) (de)conversieprocessen per levensbeschouwelijke gemeenschap waarvan ze afstand deden (en mogelijk aansloten bij een andere levensbeschouwing): het christendom, de islam, het jodendom of hun ongelovige/vrijzinnige levensbeschouwing, 2) (de)conversieprocessen die de laatste 10 jaar zijn doorgemaakt, 3) variatie naargelang migratieachtergrond, gender, leeftijd, LGBTQ+, 4) woonachtig in Vlaanderen of het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Bij de respondenten nemen we ook belangrijke intersecties met migratiegeschiedenis, etnische herkomst, gender en leeftijd mee in aanmerking. Elke respondent werd bevroegd tijdens een diepte-interview, op een locatie naar keuze of online. Van de 43 respondenten identificeerden 22 respondenten zich als mannelijk en 21 respondenten als vrouwelijk. De leeftijd lag tussen de 21 en 61 jaar, waarbij de grootste groep tussen de 18-25 was. Hoewel heel wat respondenten een migratieachtergrond hebben, hadden de meeste onder hen de Belgische nationaliteit.

Onderzoeksvragen en resultaten

Hieronder geven we een overzicht van de onderzoeksvragen die we telkens beantwoorden aan de hand van de bevindingen van de respondenten, en de input van de experts en organisaties.

De eerste onderzoeksvraag luidt: *'Wat zijn de positieve en negatieve ervaringen bij (de)conversieprocessen van religie of levensbeschouwing en hoe evolueerden deze ervaringen gedurende dit proces?'*. We maken een onderscheid tussen conversie en deconversie, aangezien deze twee processen ervaringsgewijs sterk van elkaar verschillen. De positieve ervaringen bij deconversie die in dit onderzoek werden gevonden gaan vooral over gevoelens van vrijheid, opluchting en trots. De negatieve ervaringen daarentegen zijn erg uiteenlopend: ondanks de ervaring van bevrijding, blijft men nood houden aan zingeving, vaak – en in het bijzonder bij gesloten gemeenschappen – moet men een nieuw leven opbouwen, ervaart men gevoelens van boosheid, angst en verdriet, en is men bang voor reacties, wat dan weer aanleiding geeft tot een soort dubbelleven (voornamelijk bij islamitische respondenten). Positieve ervaringen die werden teruggevonden bij conversie zijn: gevoelens van

opluchting en rust, de steun die men ondervindt van de nieuwe levensbeschouwelijke gemeenschap en beter omgaan met rouwverwerking. De negatieve ervaringen zijn voornamelijk het gevolg van de reacties van anderen. Deze zijn vaak negatief, over alle geloofsgemeenschappen heen en zijn vaak ingegeven door angst of onbegrip.

De tweede onderzoeksvraag luidt: *'Welke drempels en faciliterende factoren ervaart men voor, tijdens en na deze processen?'*. We hebben dit op macro-, meso- en microniveau bevestigd. Op macroniveau kunnen discriminatie, stigmatisering of stereotypering een negatieve invloed hebben op een (de)conversieproces. In geval van conversie botsen respondenten die zich tot de islam bekeren vaak op negatieve reacties. Maar ook wanneer er conversie naar het christendom plaatsvindt, krijgen respondenten regelmatig te maken met stereotypering. Ze krijgen te horen 'dom' of 'achtergesteld' te zijn omdat ze geloven. Deze groep van bekeerlingen ervaart onbegrip omdat ze in een seculariserende samenleving tegen de stroom ingaan. In gesprekken over religie en hun bekering worden ze in het defensief gedruwd en moeten ze zich verantwoorden voor wat misloopt binnen de islam of de Rooms-katholieke Kerk. Een andere vaak genoemde drempel die de respondenten aanhaalden is dat er verwacht wordt dat zij een positie innemen tegen hun voormalige levensbeschouwing. Respondenten die niet langer het islamitische geloof aanhangen voelen dat ze ongewild als pion worden gebruikt om de islamkritische en islamofobe agenda van onder meer extreemrechtse partijen te bekrachtigen.

Op mesoniveau bleek uit de interviews dat de verwachtingen van de religieuze gemeenschap een invloed hebben. De enkele respondenten die geconverteerd zijn naar het jodendom, gaven aan dat het jodendom bekering absoluut niet aanmoedigt, wat hun proces bemoeilijkt of zelfs stopzet. De respondenten die bekeerd zijn naar de islam voelen een sterke druk om 'correct' te praktiseren. Het is niet altijd duidelijk of deze druk voortkomt uit de religieuze gemeenschap, dan wel vanuit de respondenten zelf. Een hinderlijke factor die voormalige islamitische respondenten ervaarden, was dat er in hun voormalige religieuze gemeenschap geen ruimte was voor vragen. In het geval van deconversie zijn het vaak de (verwachte) reacties van het eigen sociale netwerk die hinderlijk kunnen zijn. Sommige respondenten die het jodendom verlaten hebben, geven aan dat ze hun hele gemeenschap, inclusief vrienden en familie, hebben moeten verlaten. Dat men zich in een geseclariseerde maatschappij bevindt, wordt bij deconversie dan weer ervaren als faciliterend. Respondenten die het christendom hebben verlaten, doorlopen vaak een vrij onbewogen deconversieproces. Opvallend voor zowel gelovige als niet-gelovige respondenten is dat een hoge mate van bespreekbaarheid en openheid in het netwerk van de betrokken persoon sterk faciliterend kan werken. De respondenten merken ook geografische verschillen op, waarbij grootsteden als meer 'open minded' gepercipieerd worden. Op microniveau gaven veel van onze respondenten aan dat ze hun religieuze identiteit tijdens de pubertijd/adolescentie in vraag beginnen stellen. Sommige respondenten bestempelen persoonlijke crisiservaringen als de belangrijkste aanleiding om religieus te worden. Het is ook vaak deze groep van respondenten die veel rust en structuur putten uit hun geloof. Hun nieuwe religie helpt om hun problemen aan te pakken. Respondenten die geconfronteerd werden met moeilijkere perioden in hun leven verwezen vaker naar de zingevende functie van religie, en slechts in mindere mate naar de gemeenschapsfunctie.

De derde onderzoeksvraag is: *'Wat zijn de noden van de betrokken personen tijdens deze processen op psychologisch, sociaal en existentieel vlak?'*. Ook hier is het onderscheid tussen conversie en deconversie relevant. Bij conversieprocessen gaven respondenten aan dat het beschikken over een

ondersteunend sociaal netwerk zeer belangrijk is. Dit sociale netwerk wordt meestal aangeboden door de religieuze gemeenschap zelf. Desondanks komt eenzaamheid onder bekeerlingen voor, en voelen ze zich soms bij geen enkele groep volledig thuis. Existentieel is de zingevende functie van religie iets wat de respondenten kan aantrekken om te converteren. Bij deconversieprocessen geven respondenten aan dat het veelal belangrijk is om in gesprek te gaan met iemand die hen begrijpt. Aangezien ze zich vaak alleen voelen in hun proces, zijn hun psychologische en sociale noden sterk met elkaar verstrengeld. Er is een sterke nood om met gelijkgezinden in conversatie te gaan en vaak gaat men daarom ervaringen en gesprekspartners op het internet zoeken. Existentieel blijven vragen over de dood terugkomen bij bepaalde respondenten.

Een vierde onderzoeksvraag is: “Zijn er verschillen tussen de ervaringen tijdens (de)conversieprocessen naargelang het type religie of levensbeschouwing waarvan men afstand neemt?”. De grootste verschillen vinden we terug bij respondenten die afstand hebben genomen van het orthodoxe jodendom. Deconversie kan er gepaard gaan met een vrij radicale breuk met de gemeenschap, inclusief vrienden en familie. Men heeft bovendien sterk geïsoleerd van de samenleving geleefd, waardoor ze de Nederlandse taal vaak niet machtig zijn, geen uitgebreid netwerk hebben, weinig kennis van de sociale kaart hebben en soms geen erkend diploma hebben. In de eerste periode zou hulpverlening voor hen vooral praktisch van aard moeten zijn, met focus op zelfstandigheid en netwerkuitbreiding. Opvallend voor de respondenten die de islam hebben verlaten, is dat zij in de meeste gevallen (11 van de 13) slechts selectief uitkomen over hun deconversie aan hun omgeving. Ze doen dit voornamelijk uit angst voor de negatieve reacties vanuit hun sociaal netwerk of omwille van hun loyaliteit ten aanzien van hun ouders, die hen islamitisch hebben opgevoed. De respondenten die het christendom hebben verlaten ervaren dit veelal als een weinig bewogen proces. De reacties van de omgeving zijn meestal eerder onverschillig. Er zijn wel uitzonderingen: respondenten die geëmigreerd zijn uit landen waar religie een meer prominente rol heeft dan in België, ervaren vaak meer wrevel van hun familiale netwerken. Een enkele respondent die in België is opgegroeid, maar waar de opvoeding sterk katholiek was, ervaart tevens tegenreactie van zijn familie. De soepelheid van een deconversieproces blijkt dus sterk afhankelijk te zijn van de familiale context en de graad van secularisatie in het land waaruit men gemigreerd is. Diegenen die niet langer ongelovig/vrijzinnig zijn (en met andere woorden geconverteerd zijn) ervaren vaak stigmatisering, en dit geldt zowel voor zij die naar het christendom als naar de islam zijn gegaan.

De vijfde onderzoeksvraag is: ‘Welke informatiekanalen gebruiken betrokkenen ter ondersteuning van dergelijke (de)conversieprocessen?’. Een veelvoorkomend medium dat vernoemd wordt, is het internet: webpagina’s, YouTube filmpjes en online groepen of fora. Het internet is gemakkelijk toegankelijk en verzekert anonimiteit. Dat maakt het zo populair onder de respondenten, in het bijzonder zij die deconverteren. In geval van conversie benoemen respondenten bovenstaande media, maar bijkomend ook religieuze boeken of mondelinge informatie uit hun nieuwe religieuze gemeenschap. Uit de interviews blijkt dat respondenten zowel inhoudelijke als praktische informatie opzoeken. Respondenten blijken weinig te zoeken naar meer emotionele zaken zoals manieren om met de reacties van anderen om te gaan. Inzake de informatiekanalen stuiten de respondenten op enkele problemen. Er blijkt vooreerst dat er te weinig aanbod is van laagdrempelige websites. Sites die wel bestaan zijn vaak niet uitnodigend of aantrekkelijk. Er zijn online ook gemakkelijk tegenstrijdige meningen te vinden, waardoor het niet altijd gemakkelijk is om correcte, gepaste en adequate

informatie te vinden. Tot slot misten de respondenten informatieve sites die specifiek van toepassing waren op de Belgische en Vlaamse context.

De zesde vraag luidt: ‘Welke type organisaties ondersteunen momenteel (de)conversieprocessen en hoe kan hun werking gefaciliteerd of versterkt worden?’. Ten eerste zijn er initiatieven die niet specifiek gericht zijn op religie. Psychologische hulpverlening is een vorm van ondersteuning die de respondenten geregeld vermelden. Meestal gaat het dan om respondenten die om verscheidene redenen hulp bij een psycholoog zochten, waarbij religie eerder een bijkomende factor was. Een andere variant is maatschappelijke assistentie. Dit is voornamelijk voor meer praktische zaken, gericht op het aanreiken van handvaten om op eigen kracht te participeren in de maatschappij. Hoewel verschillende respondenten aangaven dat dergelijke initiatieven hen hielpen, stipten sommigen ook aan dat dit er ook voor kan zorgen dat men de vraag naar hulp bij (de-)conversie slechts moeilijk zet. Men vreest namelijk dat niet-religieuze hulpverleners zonder migratieafkomst hen moeilijk zouden begrijpen. Daarnaast is deze hulp, wanneer men wel de stap durft te zetten, niet altijd adequaat. Hoewel de intenties goed zijn en er een uitgebreid aanbod aan hulpverlening bestaat, zijn deze organisaties of initiatieven vaak onvoldoende gefocust en uitgerust om gevoelige religieuze of culturele thema’s te bespreken. Naast deze algemenere hulpverlening, werd er een tweede type van ondersteuning genoemd die wel specifiek gericht is op religieuze of culturele thema’s: vrijwilligersorganisaties en hulp uit de religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschap. Uit de expertinterviews bleek echter dat vrijwilligersorganisaties vaak niet over voldoende middelen beschikken. Daarnaast is het moeilijk een gebalanceerd evenwicht te behouden tussen anonimiteit en toegankelijkheid. Websites met het doel anonimiteit te bewaken, hebben vaak een weinig uitnodigende uitstraling. Ze worden eerder als onaantrekkelijk en afschrikkend ervaren. Tot slot zijn er nog enkele preventieve maatregelen die genomen kunnen worden om (de)conversieprocessen te vergemakkelijken. Sensibiliseren, normaliseren en taboes doorbreken worden frequent genoemd door respondenten. Er wordt ook gesuggereerd om geloofsgemeenschappen meer te laten samenwerken, met elkaar, maar evenzeer met de overheid of middenveldorganisaties. Verschillende respondenten geven ook aan dat de inhoud en het systeem van levensbeschouwelijke vakken op school herdacht zou kunnen worden met meer focus op keuzevrijheid, diversiteit en flexibiliteit.

Beleidsaanbevelingen

Op basis van deze onderzoeksbevindingen schuiven we enkele beleidsaanbevelingen naar voren:

- Laagdrempelige informatieve websites met een focus op (de)conversie
- Aandacht voor (de)conversie in de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs, het herdenken van het systeem, en het gebruik van innovatieve tools inzake (de)conversie, culturele diversiteit, wij-zij-denken en polariserende onderwerpen
- Sensibiliseringscampagne met focus op vrije keuze en algemene aanvaarding van (de)conversie
- Oprichten van een tweedelijnszorg kenniscentrum ter ondersteuning van hulpverleners
- Opstellen van een draaiboek voor hulpverleners
- Uitbreiding van het hulpverlenerslandschap, met een focus op:
 - o het in beeld krijgen en ondersteunen van bestaande initiatieven
 - o het versterken van straathoekwerk en buddysystemen
 - o gerichte opleidingen/trainingen voor ervaringsdeskundigen

- het versterken van het aanbod bij geloofsgemeenschappen met inzet op spirituele zorgverlening
- Uitbreiding van vakken rond diversiteit, intercultureel werken, religie en levensbeschouwelijke geletterdheid en gevoeligheid in sociaal agogische, gezondheidsgerelateerde en psychologische studierichtingen, onderwijsopleidingen en bijscholingen voor de politie, onderwijspersoneel en sociale werkers.
- Uitbreiden van de interlevensbeschouwelijke dialoog
- Ontwerp en gebruik van trainingstools tegen discriminatie en stigmatisering
- Aanbod van praatgroepen of workshops rond (de)conversie opzetten en versterken
- Online hulpverlening opzetten

In samenspraak met hulpverlening, betrokkenen en beleidsverantwoordelijken, kunnen deze suggesties verder geconcretiseerd worden. Sommige voorstellen kunnen gecombineerd en geïntegreerd worden, en er zijn uiteraard ook nog andere opties mogelijk. Tegelijk willen we ook aanbevelen om de problematiek die (de)conversie met zich meebrengt steeds ook in een breder perspectief te zien. Veel (de)conversieprocessen verlopen vrij onproblematisch, maken onderdeel uit van andere transitie en/of worden opgevangen en ondersteund door de sociale/professionele netwerken waar men beroep op doet. Het is aan het beleid om gericht enkele initiatieven te nemen om tegemoet te komen aan die mensen die hulpvragen hebben en de hulpverlening hierop aan te passen.